

ΣΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΡΝΑΒΑ

Χαριστήριος τόμος
προς τιμήν του Αρχιεπισκόπου
Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου
κ.κ. Χρυσοστόμου Β'
για τα τριάντα χρόνια αρχιερατικής του διακονίας

Ἀθανάσιος Β. Γλάρος
Ἐπ. Καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η «ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΟΣΕΧΕ ΣΕΑΥΤΩ» ΟΜΙΛΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Θεολογική καὶ ἀξιολογική προσέγγιση
τῆς περὶ αὐτοεξέτασης διδασκαλίας του.

Α'. ΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ: ΘΕΟΓΝΩΣΙΑ - ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ - ΑΥΤΟΕΞΕΤΑΣΗ.

Μ. Βασίλειος (330-379) τὸ 376 μ.Χ., συνέταξε τρεῖς ἀπαντητικὲς ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιο Ἴκονίου, μὲ θέμα τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ διάκριση τῆς οὐσίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν του.¹ Στὴ δύση τῆς ζωῆς του ὁ ἅγιος Πατέρας θέλησε νὰ ἀντικρούσει τὴν ἀκραία νοησιαρχία τῶν Εὐνομιανῶν, οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζονταν ὅτι εἶχαν γνωρίσει τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπὸ τὸν ὄρο «ἀγεννησία».² Οἱ τρεῖς αὐτὲς ἐπιστολὲς ἀποτέλεσαν τὸ κύκνειο ἄσμα του.

Ἡ ἀπόλυτα λογοκρατικὴ καὶ διαλεκτικὴ γνωσιολογία τοῦ Εὐνομίου, περιοριζόμενὴ στὸν φιλοσοφικὸ χῶρο κάποιων ἀφηρημένων ἰδεῶν, στερεῖται τοῦ ἀναγκαίου θεολογικὰ ἐμπειρικῶς στοιχείου.³ Ὁ μεγάλος ποιμενάρχης, στὶς ἀνωτέρω ἐπιστολὲς προτιμᾷ ἀντὶ τοῦ ὄρου «γνώσις» τὸν ὄρο «ἐπίγνωσις», ποὺ συναντᾶμε κατὰ κόρον στὸν Ἀπόστολο Παῦλο.⁴ Συνακόλουθος μὲ τὸν Ἀπόστολο τῶν Ἐθνῶν, ὁ Βασίλειος θεωρεῖ τὴν «ἐπίγνωσιν» ὡς τὴν «γνώσιν», ποὺ ἔχει διαφορετικὴ πληρότητα καὶ ποιότητα ἀπὸ τὴν ἀπόλυτα νοησιαρχικὴ γνωσιολογία τοῦ Εὐνομίου. Ὅπως χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὁ V. Lossky γιὰ τὸν Εὐνόμιο, ἡ ἀγεννησία τοῦ Θεοῦ προσδίδει στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ μία ἔννοια τόσο πλήρη, «ὥστε νὰ

δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ τίποτε περισσότερον ἀπὸ ὃ,τι ἡμεῖς γνωρίζομεν ἤδη». ⁵ Ὁ Εὐνόμιος ἱκανοποιώντας τὴ γνωσιολογικὴ αἰσιοδοξία του, «συρρικνώνει» τὸ «αὐθύπαρκτον» τοῦ Θεοῦ, σὲ μία καὶ μόνῃ ἔννοια. Γιὰ τὸν Βασίλειο, ἡ «ἐπίγνωσις» εἶναι ἡ θετικὴ ἀνταπόκριση τοῦ ἀνθρώπου στὴν «πρωτοβουλία» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ «ἐπίγνωσις» δὲν δηλοῖ τὴν πληρότητα τῆς ἀνεκπλήρωτης γνώσης, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ αἶσθημα ὀλοκλήρωσης, ποὺ προσδίδει ἡ «ἀφθονία» τῆς Θείας Χάρης. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐπίγνωση εἶναι ἡ συνειδητοποίηση τοῦ «ἀνοικτοῦ» ἐνδεχομένου σὲ κάθε βιωματικὸ γεγονός, ποὺ προκαλεῖ ὁ «αὐτοσχεδιασμός» τοῦ Παρακλήτου. ⁶

Τὸ «γνωρίζειν», στὶς ἀνωτέρω ἐπιστολές, μεταβάλλεται σταδιακῶς σὲ «καθορᾶν» καὶ ὁ «νοῦς» καθίσταται «ἐποπτικός». Σὲ ἄλλο ἔργο του, ὁ Βασίλειος ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐποπτικὸς νοῦς «καθορᾶ τὰ θεῖα κάλλη» καὶ ἡ καρδιά μεταμορφώνεται μέσα ἀπὸ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποὺ τὴν περιβάλλει. ⁷ Ἡ βιωματικότητα τῆς ἐπιγνώσεως εἶναι ὁ μόνος τρόπος ὑπερβάσεως τοῦ γνωσιολογικοῦ ἀδιεξόδου, στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξιχνιάσει τὸ μυστήριο τοῦ Θεοῦ μὲ ὀρθολογικὰ κριτήρια. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ γιὰ δύο λόγους.

Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι φυσικός: ὁ Θεὸς «εἶναι» τὸ Ὅλο, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιουργημά του δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ «χωρέσει». Ἡ γνώση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐφικτὴ, λόγω τῆς διαφορετικῆς οὐσίας τοῦ ἀκτίστου ὄντος καὶ τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ μόνο νὰ μετέχει στὴν ἐμπειρία τῶν ἐνεργημάτων τοῦ Θεοῦ, τὰ ὁποῖα φανερώνουν τὰ ἀνάλογα ἰδιώματά του. ⁸ Ἡ γνώση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐπίγνωση τῶν ἐνεργημάτων του εἶναι δύο διαφορετικὲς κατηγορίες. ⁹

Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι μεταφυσικός: ἡ θεογνωσία ὡς θεῖα πρωτοβουλία παρέχεται μέσω τῆς Θείας Χάρης στὴν ἔκταση ποὺ ὁ Θεὸς ἐπιθυμεῖ. ¹⁰ Ἡ πίστη εἶναι ὑπέρβαση τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ ὑφίσταται ὡς σκέψη ἀλλ' ὡς βούληση μετοχῆς στὸ ἐφικτό. ¹¹ Ἡ θεογνωσία εἶναι ἐφικτὴ ὡς συγκατάνευση στὴ βούληση τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὀρίζει καὶ τὸν βαθμὸ τῆς ἀποκαλύψεώς του. Ἡ πίστη εἶναι ἡ ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχὴ τῶν ἀποκεκαλυμμένων. Τὸ νὰ θέλει κανεὶς νὰ γνωρίσει τὸν Θεὸ ἀποκλειστικῶς διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀντίκειται στὴν ἴδια τὴ λογικὴ, ¹² διότι ἡ πίστη δὲν συνεχίζει ἐκεῖ ποὺ σταματᾷ ἡ ἀνθρώπινη σκέψη, ¹³ ἀλλὰ ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως, παράλληλα μὲ αὐτὴ καὶ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο. ¹⁴

Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς καὶ λόγος ἀποτελοῦν δῶρα τοῦ Θεοῦ. Ἀπ’ ὅλα τὰ δημιουργήματα, μόνο ὁ ἄνθρωπος τὰ ἔχει λάβει ὡς ἀναγκαῖα ἐφόδια γιὰ τὴ «συμπλήρωση τῆς φύσεώς» του· ὁ νοῦς καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ἐπίγνωση τῆς ὑπάρξεως, τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνάλογων ἰδιωμάτων του. Ὁ λόγος ἀποδέχεται τὸ ὑπέρολογο κριτήριο τῆς ἀπόλαυσης τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν ὡς τὸ μόνο ποῦ ἐξυπηρετεῖ τὴ φυσικὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἱεραρχεῖ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ του, δηλαδὴ νὰ διακρίνει τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ νὰ ἐπιλέγει τὸ ὠφέλιμο ἀπὸ τὸ βλαβερό.¹⁵

Ἐξάλλου, ἡ ὑπερεκτίμηση τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο σὲ γνωσιολογικὸ ἀδιέξοδο, στερώντας του ἐκείνη τὴ μακαριότητα,¹⁶ τὴν ὁποία ἀποκτᾷ κανεὶς, ὅταν, σὲ θέματα πίστεως, ἐλευθερώσει ἐνσυνείδητα τὴ διάνοιά του ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους.¹⁷ Ἡ πίστη, λοιπόν, εἶναι τὸ πρωταρχικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης πνευματικότητας.

Μέσα ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ ἁγίου πατέρα νὰ προσεγγίσει τὸ μυστήριο τῆς θεογνωσίας, ἀναφύονται καὶ οἱ πρῶτες θεωρήσεις του γιὰ τὸ ζήτημα τῆς αὐτογνωσίας. Ἡ πλήρης γνώση τοῦ οὐσιαστικοῦ ἑαυτοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ: «Καὶ ἑμαυτὸν καὶ οἶδα καὶ ἀγνοῶ. Οἶδα γὰρ ἑμαυτὸν ὅστις εἰμί, οὐκ οἶδα δὲ καθὸ τὴν οὐσίαν μου ἀγνοῶ».¹⁸ Ὁ Βασίλειος, σύμφωνα μὲ τὴν εὐστοχη παρατήρηση τοῦ Π. Χρήστου, ἀντικρούει τὸν ἀγνωστικισμὸ τοῦ ἀρχαίου Ἀρειανισμοῦ καὶ τὴν ἀκραία γνωσιαρχία τῶν Ἀνομοίων.¹⁹ Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὸν ἑαυτό του, πόσο μᾶλλον τὸν Θεό, Δημιουργό του.²⁰ Τὸν γνωρίζει βεβαίως μόνο στὸ μέτρο ποῦ Αὐτὸς τοῦ ἀποκαλύπτει μὲ τὶς ἐνεργειές Του. Περαιτέρω, ἡ πλήρης αὐτογνωσία δὲν εἶναι ἐφικτὴ, ἐφόσον οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως εἶναι ἡ θεία πνοὴ τοῦ Δημιουργοῦ του.²¹

Ἡ διαδικασία τῆς αὐτογνωσίας γιὰ τὸν Μ. Βασίλειο δὲν εἶναι μία ἀμιγῶς νοητικὴ λειτουργία, ἀλλὰ σχετίζεται, ὅπως καὶ ἡ θεογνωσία, μὲ τὴν πίστη, ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, μὲ τὴ βούληση καὶ τὴν ἐποπτικότητα: «Ἐξέτασον σεαυτὸν τίς εἶ, γνῶθι σεαυτοῦ τὴν φύσιν· ὅτι θνητὸν μὲν σου τὸ σῶμα, ἀθάνατος δὲ ἡ ψυχὴ, καὶ ὅτι διπλῆ τίς ἐστίν ἡμῶν ἡ ζωὴ· ἢ μὲν οἰκεία τῇ σαρκί, ταχὺ παρερχομένη, ἢ δὲ συγγενὴς τῇ ψυχῇ, μὴ δεχομένη περιγραφὴν. Πρόσεχε οὖν σεαυτῶ, μήτε τοῖς θνητοῖς ὡς αἰδίοις ἐναπομείνης, μήτε τῶν αἰδίων ὡς παρερχομένων καταφρονήσης».²² Ὁ ὀξυδερχὴς γνώστης τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος θεωρεῖ ὅτι τὸ «γνῶθι σαυτὸν» εἶναι μιὰ οὐτοπία. Ἡ αὐθεντικὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ δίδεται ὡς χάρισμα καὶ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μὲ κριτήριο, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, τὴν ὠφελι-

μότητα τῆς γνώσης· ὠφέλιμη γνώση τοῦ ἑαυτοῦ εἶναι ἐκείνη ποὺ δίνει στὸ ὑποκείμενο τὸ ρεαλιστικὸ μέγεθος τῆς προσπάθειας ποὺ χρειάζεται νὰ καταβάλει γιὰ νὰ ὀδηγηθεῖ στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση, ἢ ὁποῖα ὑπερβαίνει τὴ δυναμικὴ τῶν ὄντολογικῶν ἐφοδίων του.²³ Μόνο ἡ ἀγιοπνευματικὴ ἐπενέργεια ὀδηγεῖ στὴ βελτιωτικὴ καὶ ὠφέλιμη γιὰ τὸ ὑποκείμενο καὶ γιὰ τοὺς γύρω του γνώση τοῦ ἑαυτοῦ.²⁴ Τὸ νὰ ἀναζητᾷ ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του χωρὶς νὰ ἐπιδιώκει τὸ φωτισμό, καθιστᾷ ἀνέφικτη τὴν ὠφέλιμη αὐτογνωσία.²⁵ ἢ δὲ ἐφικτὴ αὐτογνωσία ἀποβαίνει ἀνώφελη, χωρὶς τὴν προσπάθεια προσελκύσεως τῆς ἀποκαλυπτικῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.²⁶

Ἐπιπροσθέτως, ὠφέλιμη αὐτεπίγνωση εἶναι ἐκείνη ποὺ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸ σχηματισμὸ τῆς ρεαλιστικῆς εἰκόνας τῆς πνευματικῆς του κατάστασης: «Ἡμᾶς δὲ αὐτοὺς ἀγνοοῦμεν [...] Τῷ ὄντι γὰρ ἔοικε πάντων εἶναι χαλεπώτατον ἑαυτὸν ἐπιγνῶναι. Οὐ γὰρ μόνον ὀφθαλμὸς τὰ ἔξω βλέπων ἐφ' ἑαυτὸν οὐ κέχρηται τῷ ὄραϊν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἡμῶν ὁ νοῦς, ὀξέως τὸ ἀλλότριον ἀμάρτημα καταβλέπων, βραδύς ἐστι πρὸς τὴν τῶν οἰκείων ἐλαττωμάτων ἐπίγνωσιν».²⁷ Ὅποιαδήποτε ἄλλη «αὐτεπίγνωση», εἶναι ἀνώφελη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ συνεπῶς κίβδηλη καὶ οὐτοπικὴ.

Ἄντι τῆς χιμαιρικῆς προστακτικῆς τοῦ «γνῶθι σαυτόν», ὁ σοφὸς ποιμένας προτιμᾷ νὰ ὁμιλήσει γιὰ τὴν ἐντολὴ «πρόσεχε σεαυτῷ» τοῦ Δευτ. 15:9. Τὸ «πρόσεχε σεαυτῷ» θέτει τὸν ρεαλιστικὸ στόχο τῆς αὐτοεξέτασης. Αὐτογνωσία καὶ αὐτοεξέταση εἶναι μεγέθη ἀλληλένδετα. Ἡ γνώση τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μόνη ὁδὸς αὐτογνωσίας τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ ἐξέταση τῆς, ἔργω καὶ λόγῳ, ταυτίσεως τοῦ θελήματός του μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μόνη ὠφέλιμη καὶ ἄρα αὐθεντικὴ αὐτοεξέταση.

Ἡ αὐτοεξέταση, γιὰ τὸν Μ. Βασίλειο, δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Δὲν μποροῦμε κἂν νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ κύριος στόχος τῆς εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῆς θεωρητικῆς ἀνάγκης γιὰ αὐτογνωσία. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναπτύξαμε ἀνωτέρω, μία τέτοιου εἴδους αὐτοεξέταση, εἶναι ὄχι μόνον ἀδιάφορη γιὰ τὸν ἱερὸ Πατέρα, ἀλλὰ καὶ βλαπτικὴ, διότι ἀπολυτοποιεῖ τὸ μέρος ἔναντι τοῦ Ὁλοῦ. Ἡ αὐτογνωσία στόχο ἔχει τὴν ἀναγνώριση τοῦ Ὁλοῦ στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ, τὴν κατανόηση τῆς ἀνεξερεύνητης σοφίας τοῦ Δημιουργοῦ, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ στὸ ὑποκείμενο τὸ αἶσθημα θαυμασμοῦ γιὰ τὸ Θεῖο μεγαλεῖο.²⁸ Ἡ σωτηριολογία τοῦ Βασιλείου βασίζεται στὴν προσέλκυση τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ, μέσω τῆς ἀνεπιφύλακτης παραδοχῆς, ὅτι αὐτὸς εἶναι τὸ αἷτιο καὶ ἡ πηγὴ τῆς σωτηρίας.²⁹ Ἡ αὐτοεξέταση ποὺ λαμβάνει χώρα μὲ φίλαυτη διάθεση, δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπι-

νης φύσεως καὶ δὲν ὠφελεῖ τὸ ὑποκείμενο.³⁰ Ἡ σύγκριση τῆς δύναμης καὶ τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ μὲ τὰ προσωπικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ὑποκειμένου προσδίδει σὲ κάθε προσπάθεια αὐτοεξέτασης τὸ στοιχεῖο τῆς ταπείνωσης.³¹

Ταπείνωση διαθέτει μόνον ἐκεῖνος ποὺ ἔχει φθάσει στὸ στάδιο τῆς ὠφέλιμης αὐτογνωσίας, ἐκείνης ποὺ ἀναδεικνύει τὴ ρεαλιστικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τὰ περιθώρια βελτιώσεώς του. Ἡ ταπείνωση εἶναι ἡ ἀρετὴ ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Θεοκεντρικὸ τρόπο ἐνατένισης τῆς ζωῆς.³² Ἐκεῖνος ποὺ ἔχει ἐπίγνωση τῆς Θείας τελειότητας, εἶναι ἀδύνατο νὰ θαυμάσει τὴν ἀτελῆ του φύση.³³ Ἀντιθέτως, ἡ μὴ ρεαλιστικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ ἱκανοποιεῖ τὸ εὐδαιμονιστικὸ καὶ ἐγωκεντρικὸ μοντέλο ζωῆς.³⁴

Προαπαιτούμενο τῆς ὠφέλιμης αὐτογνωσίας εἶναι ἡ διαρκὴς αὐτοεξέταση. Μόνο ἡ αὐτοεξέταση ποὺ ἀναδεικνύει τὸ σφάλμα πρὸς διόρθωση, τὴν ἁμαρτία πρὸς θεραπεία καὶ τὴν πλάνη πρὸς ἐπιστροφή, εἶναι ὠφέλιμη γιὰ τὸν ἄνθρωπο: «Πρόσεχε σεαυτῶ, ἵνα γνωρίζῃς ψυχῆς εὐρωστίαν καὶ νόσον. Πολλοὶ γὰρ ὑπὸ τῆς ἄγαν ἀπροσεξίας μεγάλα καὶ ἀνιάτα νοσοῦντες, οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο ἴσασιν, ὅτι νοσοῦσιν».³⁵

Ἡ ὁμιλία τοῦ Μ. Βασιλείου διαλαμβάνει ἀπὸ ὅλες τὶς παραπάνω ἀντιλήψεις καὶ στάσεις καὶ ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα ποιμαντικοῦ κηρύγματος καὶ ὁμιλητικῆς τέχνης. Ὅσο ἀφορᾷ στὴν ὑγιῆ αὐτοεξέταση, τὸν ἱερὸ πατέρα δὲν ἐνδιαφέρει ἡ γνωσιολογικὴ ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ διάσταση τῆς αὐτογνωσίας.³⁶

Β'. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Προοίμιο.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμιλίας, ὁ ἱερὸς κήρυκας προσελκύει τὴν προσοχὴ τοῦ ἀκροατηρίου, μὲ μία σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἀμφίδρομη ἐπικοινωνιακὴ δυναμικὴ λόγου καὶ σιωπῆς: ὁ λόγος δόθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ ὄχι μόνον γιὰ νὰ ἐρχόμαστε σὲ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς συνανθρώπους μας, ἀλλὰ, κυρίως, γιὰ νὰ κοινωνοῦμε μὲ τὶς ἐνδόμυχες σκέψεις μας.³⁷ Εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ἐκφράζει τὴν ψυχὴ, ἡ ὁποία «τὰς ἐννοίας ἐργάζεται, ῥημάτων δεῖται καὶ ὀνομάτων πρὸς τὸ δημοσιεύειν τὰ ἐν τῷ βάθει κείμενα».³⁸ Ἡ ἐξωτερικεὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου εἶναι βασικὸ στοιχεῖο ἐπικοινωνίας. Ὁ λόγος εἶναι τὸ «πορθμεῖον» ποὺ μεταδίδει νοήματα καὶ σκέψεις στοὺς ἄλλους. Στὸ πλαίσιο τῆς διδασκαλίας ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ διδάσκοντος καὶ διδασκομένων προϋποθέτει τὴν ἀπόλυτη συγκέντρωση καὶ προσοχὴ

τοῦ ἀκροατηρίου.³⁹ Ὁ λόγος ποὺ ἔχει ὡς χαρακτηριστικὰ τὸ «συνεσταλ-
 μένον» καὶ τὸ «βραχύ», εἶναι περιεκτικὸς καὶ ἄρα εὐμνημόνευτος.⁴⁰

Τὸ προοίμιο δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ στερεότυπα τῆς κλασικῆς
 ρητορικῆς. Τὸ περιεχόμενό του, ὅμως, δὲν εἶναι ἄσχετο μὲ τὸ θέμα μας. Ὁ
 χαρισματικὸς διδάσκαλος ὁμιλεῖ γενικῶς γιὰ τὴν τέχνη τῆς ἐπικοινωνίας,
 γιὰ νὰ εἰσαγάγει τὰ πρόσωπα ποὺ μὲ προσοχὴ καὶ ἐνδιαφέρον θὰ τὸν
 ἀκούσουν σ' ἓνα γόνιμο προβληματισμὸ ἀνάλογο πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὸ
 βάθος τῆς ἐπικοινωνίας τους μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους. Ἡ σύντομη αὐτὴ
 εἰσαγωγὴ στοχεύει στὴν ὑπενθύμιση τοῦ βιβλικοῦ χωρίου «Πρόσεχε
 σεαυτῷ, μὴ ποτε γένηται ρῆμα κρυπτόν ἐν τῇ καρδίᾳ σου ἀνόμημα».⁴¹
 Αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει τὸν πυρήνα τῆς ὁμιλίας του, ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ ἐξαγά-
 γει διὰ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, τὰ ἐξῆς χρήσιμα στὸ ἀκροατήριό του
 πνευματικὰ διδάγματα.

Ἡ ἀνάδειξη τῆς αὐτοεξέτασης ὡς ὄρου ἐπιβίωσης.

Λόγω τῆς πεπτωκυίας φύσεως του, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπιρρεπὴς στὴν
 ἁμαρτία.⁴² Ἐπειδὴ ἡ ἁμαρτία συντελεῖται πρῶτα στὴ διάνοιά του, ὁ Βασί-
 λειος, ἔχοντας ὑπόψη του τὴν ἰδιομορφία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, παραλ-
 ληλίζει τὸν Δημιουργὸ μὲ τοὺς ἰατροὺς. Ὅπως ἐκεῖνοι, ἀσκώντας πρόληψη,
 ἐπιμελοῦνται μὲ τὴν κατάλληλη θεραπευτικὴ ἀγωγὴ καὶ προφυλάσσουν τὰ
 «ἀσθενέστερα σώματα», ἔτσι καὶ ὁ Δημιουργὸς ἐπιφύλαξε στοὺς ἀνθρώ-
 πους ψυχικοὺς μηχανισμοὺς, ποὺ δροῦν προστατευτικῶς ὡς πρὸς τὴν
 ψυχικὴ υἰεΐα καὶ ἀνασχετικῶς ὡς πρὸς τὴ νόσο. Ἡ ἱατρικὴ τοῦ σώματος
 ἀπαιτεῖ προσήκοντα χρόνο θεραπείας, ἐπιλογή τῆς κατάλληλης περιστά-
 σης, ἐξειδικευμένους βοηθοὺς καὶ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέσο συνεπικουρεῖ
 στὴν πρόληψη καὶ στὴ θεραπεία. Δυσκολότερη, ὅμως, εἶναι ἡ ἱατρικὴ τῆς
 διανοίας, ὅχι μόνο γιὰτὶ οἱ παρεκτροπές τῆς ἐνεργοῦνται ἄχρονα καὶ ἐπι-
 τελοῦνται χωρὶς σωματικὸ κόπο, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ «ἀπραγματεύτως συνί-
 στανται, πάντα καιρὸν ἐπιτήδειον ἔχουσιν».⁴³ Τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ τῶν
 ἱατρικῶν παρεμβάσεων καὶ τὴ δυσκολία τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς τῆς διά-
 νοίας, ἐξαιτίας τῆς φύσεώς της, τεκμηριώνει ὁ ἅγιος μὲ τὰ ἁγιογραφικὰ
 χωρία Α' Κορ. 4:5 καὶ Ματθ. 5:28. Ἀκολούθως, ὁ ἱερός κήρυκας σχολιάζει
 τὴν προστακτικὴ «πρόσεχε». Καὶ πάλι ἀντιπαραθέτει τὴ φύση τῶν ζώων
 μὲ αὐτὴ τῶν ἀνθρώπων. Τὰ ἄλογα ζῶα ἀπολαμβάνουν τὰ ὠφέλιμα, προ-
 φυλασσόμενα ταυτόχρονα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ τὰ βλάπτουν, ἐξαιτίας τοῦ φυσι-
 κοῦ ἐνστίχτου.⁴⁴ Ἡ δυνατότητα αὐτὴ στερεῖται αὐτεξούσιας δυνάμεως.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὰ λογικὰ ὄντα λαμβάνουν τὴ βοήθεια τῶν ἐντολῶν, ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὸν Θεό, γιὰ νὰ συνεπικουροῦν τὴ λογικὴ τους «διὰ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς συνεχοῦς τῶν λογισμῶν ἐπιστάσεως».⁴⁵ Ἡ προσοχὴ τοὺς παρέχει δυνατότητες ἀξιολόγησης τῶν πραγμάτων γιὰ δική τους ὠφέλεια. Συνεπῆς στὴν ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία, ὁ Βασίλειος ἀναλύει τὴν προσοχὴ τόσο στὸ ὕλικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν προσήλωση τῶν ὀφθαλμῶν σ' αὐτὰ ποὺ βλέπουν, ὅσο καὶ στὸ πνευματικὸ, μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς νοερῆς δυνάμεις τῆς ψυχῆς στὴ θεωρία τῶν ἀσωμάτων. Χρησιμοποιεῖ δύο χαρακτηριστικὲς εἰκόνες ἀπὸ τὸ ζωικὸ βασίλειο, εἰλημμένες ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή.⁴⁶ πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῶν θέσεων του, ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων στὶς παγίδες τοῦ διαβόλου, χρησιμοποιοῦντας τὴ φράση «πανταχόθεν σεαυτὸν περισκόπει».⁴⁷

Στὰ ἄλογα ζῶα, τὸ ἔνστικτο καθορίζει κατὰ τρόπο αὐτόματο τὴ συμπεριφορά, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνονται στοὺς ὄρους ἐπιβίωσης. Τὸ ἔνστικτο ὑπάρχει καὶ στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν βοηθᾷ στὴν ἐπιβίωση. Στὴν πνευματικὴ ὁμῶς ζωὴ, ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὰ ἐφόδια ποὺ θὰ τὸν προστατέψουν ἀπὸ τὴ νόσο καὶ τὸν θάνατο «ἐκ τῆς τοῦ λόγου βοηθείας».⁴⁸ Ἡ λογικὴ τὸν ὁδηγεῖ στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ «πρόσεχε σεαυτῶ», ἡ ὁποία εἶναι θεόδοτη ἐντολή. Ὁ Βασίλειος, ὡστόσο, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτή, χωρὶς τὴν ἐγρήγορση, εἶναι ἀνεφάρμοστη: «Ἀκοίμητον ἔχε πρὸς τὴν σεαυτοῦ φυλακὴν τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα».⁴⁹ Ἡ ἐγρήγορση εἶναι ἀπαραίτητη, διότι οἱ κίνδυνοι στὸν πνευματικὸ ἀγῶνα εἶναι πολλοί, ἀφανεῖς καὶ ἀπρόβλεπτοι: «Ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις. Κεκρυμμένοι βρόχοι παρὰ τοῦ ἐχθροῦ πολλαχόθεν καταπεπήγασιν».⁵⁰ Ὁ ἅγιος Πατέρας δὲν ἑτερονομεῖ τὴν πηγὴ τῆς πνευματικῆς νόσου, κáνοντας λόγο γιὰ ἐξωτερικὲς παγίδες καὶ ἐχθροὺς ποὺ ἐπιβουλεύονται τὴν πνευματικὴ ζωὴ. Ὁ πνευματικὸς θάνατος ἐπέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ραθυμία, ἀμέλεια καὶ ἀδιαφορία καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς ὑφιστάμενες παγίδες.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς αὐτοεξέτασης.

Ὁ Βασίλειος ἐξειδικεύει τὶς παραπάνω θέσεις του, διευκρινίζοντας ὅτι ἄλλο πράγμα εἶναι τὸ «ἡμεῖς», ὁ οὐσιαστικὸς ἑαυτός, δηλαδὴ τὸ «κατ' εἰκόνα» τοῦ Δημιουργοῦ,⁵¹ ἄλλο τὰ ἡμέτερα, αὐτὰ ποὺ ἀνήκουν στὸ ὑποκείμενο, ὅπως τὸ σῶμα καὶ οἱ αἰσθήσεις, καὶ ἄλλο «τὰ περὶ ἡμᾶς», τὰ ὕλικα καὶ πνευματικὰ δημιουργήματα καὶ ὅλα ὅσα ἀφοροῦν στὸν ἀνθρώπινο βίο. Ἔτσι, ἡ προτροπὴ τοῦ «πρόσεχε σεαυτῶ» ἐπικεντρώνεται στὸ

«ἡμεῖς» καὶ ὄχι στὰ «ἡμέτερα»⁵² ἢ στὰ «περὶ ἡμᾶς».⁵³ Ὁριοθετεῖ τὴν ἐπι-
κέντρωση τῆς προσοχῆς κατὰ τὴν αὐτοεξέταση στὴ φροντίδα τῆς ψυχῆς,⁵⁴
τὴν ἀπο-κάθαρση τοῦ νοῦ ἀπὸ κάθε «ρύπο» καὶ τὴν κατακόσμησή της μὲ
τὸ κάλλος τῆς ἀρετῆς.

Ἡ αὐτοεξέταση παρέχει στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα τῆς κατανόησης
τῆς διπλῆς ἀνθρώπινης φύσης του. Στὴν ἀξιολογικὴ κλίμακα, ἡ φροντίδα
τῆς ψυχῆς προέχει τοῦ σώματος, διότι ἡ ψυχὴ, καὶ ὄχι τὸ σῶμα, εἶναι ἀθά-
νατη.⁵⁵ Μὲ αὐτὴ τὴν ἐννοια, ὁ μέγας ποιμενάρχης τῆς Ἐκκλησίας προτρέ-
πει τοὺς Χριστιανοὺς νὰ μὴ δίδουν μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν πρέπουσα σημα-
σία στὸ σῶμα, σὲ βάρος τῆς ψυχῆς.⁵⁶

Ἡ κατανόηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης θὰ πρέπει νὰ πραγματοποιεῖται μὲ
μεγάλῃ σπουδῇ καὶ φροντίδα,⁵⁷ γιὰ αὐτὴ παρέχει στὸ ὑποκείμενο τὴ
δυνατότητα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀξιολογήσεως, ὡς πρὸς τὸν καταμερισμὸ
τῶν πραγμάτων: «Σαρκὶ μὲν διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, ψυχῇ δὲ δόγμα-
τα εὐσεβείας, ἀγωγὴν ἀστείαν, ἀρετῆς ἄσκησιν, παθῶν ἐπανόρθωσιν· μήτε
ὑπερπιαίνειν τὸ σῶμα, μηδὲ περὶ τὸν ὄχλον τῶν σαρκῶν ἐσπουδακέναι».⁵⁸
Ἐπικαλούμενος τὸ ἀγιογραφικὸ χωρίο Γαλ. 5:17, χρησιμοποιεῖ τὴν καθη-
μερινὴν εἰκόνα τοῦ ζυγοῦ, γιὰ νὰ καταδείξει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἰσορρο-
πίας, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἔχει τὸ ὑποκείμενο κατὰ τὴν στάθμισή τῶν σωμα-
τικῶν καὶ ψυχικῶν του ἀναγκῶν: «Οὕτω καὶ ἐπὶ σώματος καὶ ψυχῆς, ὁ τοῦ
ἐτέρου πλεονασμὸς ἀναγκαίαν ποιεῖ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐτέρου».⁵⁹ Ὁ
ὑπερτονισμὸς τῆς φροντίδας τοῦ σώματος ἀδρανεῖ τὸν νοῦ καὶ τὶς ἐνέρ-
γειές του, ἐνῶ ἡ καλλιέργεια τῆς ψυχῆς ἐξυψώνει τὸν ἄνθρωπο, μειώνον-
τας «τὴν τοῦ σώματος ἕξιν».⁶⁰

Ἡ αὐτοεξέταση ὡς ἀναγκαία προϋπόθεση τοῦ πνευματικοῦ ἀγώνα.
Ὁ ἀνατόμος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς Βασίλειος σχολιάζει τὴν καταλληλότη-
τα τοῦ λόγου, λέγοντας ὅτι ἀφορᾷ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὅπως οἱ
ἀσθενεῖς δὲν πρέπει νὰ παραμελοῦν καμμία ἀπὸ τὶς ἐντολὰς τῶν ἰατρῶν,
ὥστε νὰ θεραπευθοῦν (βλ. συνεργασία θεραπευτοῦ καὶ θεραπευομένου),
ἔτσι καὶ οἱ Χριστιανοί, γιὰ νὰ ἰαθοῦν ἀπὸ τὴν ἕξιν τῆς ἀμαρτίας, ὀφείλουν
νὰ μὴν παραμελοῦν τὴν αὐτοεξέταση, ἡ ὁποία ἐκλαμβάνεται ὡς πνευμα-
τικὸ καθῆκον. Ἡ «θεραπεία», βέβαια, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογη τοῦ
παραπτώματος.⁶¹ Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς ὁ λόγος αὐτὸς ἀπευθύνεται
σ' ὅλους, ὄχι μόνο σ' αὐτοὺς ποὺ γνωρίζουν ὅτι «νοσοῦν», ἀλλὰ καὶ σ'
αὐτοὺς ποὺ πιστεύουν ὅτι ἔχουν ὑγιῆ πνευματικὴν ζωή.

Ὁ Βασίλειος συνδυάζει τὸ Β΄ Τιμ. 2:20 μὲ τὸ Α΄ Τιμ. 3:15 γιὰ νὰ διδάξει ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς ἀπευθύνεται σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεξαρτήτως φύλου, ἡλικίας καὶ ἐπαγγέλματος. Ἀναφέρεται στὰ ἐποπτικά μοντέλα τοῦ κυνηγοῦ, τοῦ πεζοπόρου, τοῦ ἀρχιτέκτονα, τοῦ οἰκοδόμου, τοῦ ποιμένα, τοῦ γεωργοῦ, τοῦ στρατιώτη καὶ τοῦ ἀθλητῆ. Ἡ προτροπὴ «πρόσεχε σεαυτῶ» εἶναι ἡ κατάλληλη, γιὰ νὰ βοηθήσει τὸν καθένα νὰ ταυτοποιήσει τὰ δικά του προσωπικὰ χαρακτηριστικά, νὰ κάνει τὶς προσωπικὲς του ἀναγωγές, νὰ ἐστιάζει τὴν προσοχή του ἀλλὰ καὶ τὴ στοχοθεσία του πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κατάλληλης αὐτοεξετάσεως.⁶²

Στὸ μοντέλο τοῦ κυνηγοῦ, ὁ Ἅγιος προσδίδει ἱεραποστολικὸ περιεχόμενο, ἀξιοποιώντας τὸ βιβλικὸ «ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω πολλοὺς θηρευτάς, καὶ θηρεύσουσιν αὐτοὺς ἐπάνω παντὸς ὄρου».⁶³ Μάλιστα, ἐφιστᾶ τὴν προσοχή στους ποιμαινομένους, ὥστε, χρησιμοποιώντας ὡς ὄπλο τὸν λόγο τῆς ἀληθείας, νὰ ἐπιδεικνύουν ἐπιμέλεια, προκειμένου νὰ μὴν τοὺς διαφύγει τὸ θήραμα.⁶⁴ Στὸ μοντέλο τοῦ πεζοπόρου, ἐξάλλου, χρησιμοποιεῖ τὸ χωρίο «τὰ διαβήματά μου κατεύθουνον»,⁶⁵ προτρέποντας τὸ ἀκροατήριό του νὰ μείνει πιστὸ στὸν χριστιανικὸ τρόπο ζωῆς καὶ νὰ μὴ λοξοδρομήσει.⁶⁶

Στὸ μοντέλο τοῦ ἀρχιτέκτονα παρέχει ὡς ἀσφαλὲς θεμέλιο τὴν πίστη, τὴν ὁποία ταυτίζει μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου, ἐνῶ σ' αὐτὸ τοῦ οἰκοδόμου ὑπενθυμίζει τὴν προσοχή στὰ ὑλικά κατασκευῆς, ἐπικαλούμενος τὸ χαρακτηριστικὸ βιβλικὸ χωρίο, ποὺ λέγει «μὴ ξύλα, μὴ χόρτον, μὴ καλάμην, ἀλλὰ χρυσίον, ἀργύριον, λίθους τιμίους».⁶⁷ Μὲ αὐτὴ τὴ διατύπωση συνδέει ἐννοιολογικῶς τὰ δύο μοντέλα.⁶⁸ Ἰδιαιτέρως ἐξαίρει τὸ μοντέλο τοῦ ποιμένα· θεωρεῖ ὅτι ἡ ποιμαντικὴ δράση εἶναι τέχνη, μὲ βασικά γνωρίσματα τὴν ἐπιστροφή τοῦ πλανηθέντος, τὴν ἐπίδεση τῶν τραυμάτων καὶ τὴν θεραπεία τῆς ἀρρώστιας.⁶⁹ Στὸ γεωργικὸ μοντέλο, προτρέπει στὴν ἐφαρμογὴ μεθόδων, ποὺ θὰ βοηθήσουν τὴν πνευματικὴ καρποφορία,⁷⁰ μνημονεύοντας ἰδιαιτέρως τὴν παραβολὴ τῆς ἀκαρπῆς συκῆς.⁷¹

Χαρακτηριστικὲς εἶναι, ἐπίσης, οἱ νύξεις τοῦ Βασιλείου στὸ στρατιωτικὸ καὶ ἀθλητικὸ μοντέλο, μὲ πλοῦτο βιβλικῶν ἀναφορῶν. Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς εἶναι ἀριθμητικῶς περισσότερες σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα παραδείγματα, διότι θέλει νὰ ὑπογραμμίσαι τὸ εἶδος τοῦ πνευματικοῦ πολέμου, ποὺ διεξάγει ὁ πιστός, καί, παραλλήλως, νὰ τοῦ τονώσει τὸ ἀγωνιστικὸ φρόνημα. Κάθε ἀναφορὰ σχετίζεται μὲ διαφορετικὴ στρατιωτικὴ τακτικὴ, ἢ ἀγωνιστικὴ ἀρετὴ ἢ δεξιότητα. Ἔτσι, ἀρχικῶς παρομοιάζεται ὁ καταρτι-

σμός τοῦ πιστοῦ μετὸν κατάλληλο ἐξοπλισμὸ τοῦ στρατιώτη· ἐπιπλέον, ἀπαιτεῖται ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς προσοχῆς τοῦ Χριστιανοῦ στὸν πνευματικὸ ἀγώνα.⁷² Τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ ἐπιβίωση, ἀλλὰ ἡ εὐαρέσκεια τοῦ «στρατολογήσαντος» Χριστοῦ. Ὁ ζῆλος τοῦ στρατιώτη ἀντλεῖται ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἀγάπης καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἐγωκεντρικὸ ἔνστικτο τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος.

Στὸ ἀθλητικὸ μοντέλο, ὡς πρώτη γενικὴ ἀρχὴ προβάλλεται ἡ τήρηση τῶν κανόνων τοῦ ἀγώνα. Ἡ παραβίασή τους συνιστᾷ ἀνειλικρινῆ στάση τοῦ ἀγωνιζόμενου πιστοῦ καὶ ἐξαπάτηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐνα δεῦτερο στοιχεῖο, εἶναι ὁ πολὺπλευρος καὶ πολυποίκιλος χαρακτήρας τοῦ ἀγώνα, ἀνάλογα μετὸ τὸ εἶδος τοῦ ἀντιπάλου. Κάποιες φορὲς θὰ χρειαστεῖ νὰ «τρέξει» κανεὶς γιὰ νὰ ἀποφύγει τὸν πειρασμὸ. Σὲ περίπτωσι πού ἐγκλωβιστεῖ σὲ μία πειρασμικὴ κατάσταση, θὰ πρέπει νὰ «παλέψει», θέτοντας σὲ ἐνέργεια ὅλο του τὸ εἶναι, προκειμένου νὰ ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπὸ τὴ δαιμονιώδη ἐπήρεια, καί, ἂν χρειαστεῖ, νὰ «πυγμαχήσει», δηλαδὴ νὰ ἀναμετρηθεῖ μετὸν ἐμπαθῆ λογισμό. Ὅφειλε νὰ εἶναι προσηλωμένος στὰ τεχνάσματα καὶ τὶς κινήσεις τοῦ ἀντιπάλου καὶ νὰ ὀργανώνει τὴν ἀμυνά του, προφυλάσσοντας τὰ πιὸ ἀσθενῆ σημεῖα του. Ἄν καταφέρει νὰ νικήσει πρὸς στιγμὴ τὸν πειρασμὸ, δὲν πρέπει νὰ ἐπαναπαυθεῖ, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὑπάρχει ὀρατὴ ἀπειλή, ἀλλὰ νὰ συνεχίσει νὰ προάγεται πνευματικῶς, ὥστε, στὴν ἐπόμενη ἐπίθεσι τοῦ πειρασμοῦ, νὰ ἔχει μεγαλύτερη ὠριμότητα καὶ δύναμη. Ἡ παράδοσι στὰ χέρια τοῦ ἀντιπάλου δὲν νοεῖται σὲ μία συνειδητὴ πνευματικὴ ζωή. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἡ ἐγκατάλειψι τοῦ ἀγώνα μπορεῖ νὰ γίνεῖ μόνο ἀπὸ ἀπροσεξία καὶ ὀλιγωρία.⁷³

Ὅλα τὰ παραπάνω ἐνισχύουν τὴ σπουδαιότητα τοῦ βιβλικοῦ ρητοῦ «πρόσεχε σεαυτῶ» καὶ προετοιμάζουν τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ προχωρήσει ὁ ἱερὸς διδάσκαλος σὲ μεγαλύτερη ἐμβάθυνσι τῶν νοημάτων αὐτοῦ τοῦ ρητοῦ.

Ἡ νηφαλιότητα κατὰ τὴν ἐνδοσκόπησι.

Ὁ Βασίλειος, μετὰ ἀπὸ ὅλες τὶς πιὸ πάνω ἀναγωγές, μετριάζει τὸ καταιγιστικὸ ὕψος τῆς ὀμιλίας του, λέγοντας ὅτι εἶναι ἀμέτρητα τὰ παραδείγματα αὐτῶν πού ἐφάρμοσαν τὸ «πρόσεχε σεαυτῶ». Ἐτσι, ἀφενὸς κάνει μία ἐπαγωγικὴ γενίκευσι, προσδίδοντας στὸ ἱερὸ ρητὸ καθολικότητα καὶ οἰκουμενικότητα, καὶ ἀφετέρου ὑπολαμβάνει τὸ ἐφικτὸ τῆς τηρήσεώς του. Μετὴν προτροπὴ «νηφάλιος ἔσο, βουλευτικός»,⁷⁴ θέτει τὸ ποίμνιο σὲ ἕνα

πιὸ χαλαρὸ ρυθμὸ ἀκροάσεως. Ἡ προτροπὴ αὐτὴ λειτουργεῖ ἐξισοροπιστικῶς ἀπὸ πλευρᾶς ὕφους πρὸς τὴν προηγούμενη ἐνότητα. Ὅμοίως, ἡ ἴδια προτροπὴ ἔχει πρῶτιστα παροντικὸ καὶ συγχρόνως ἐσχατολογικὸ χαρακτήρα. Ἰδιαίτερη ἀναφορὰ κάνει στοὺς νέους, διότι ἐκ τῆς φύσεώς τους εἶναι εὐκόλο νὰ διολισθήσουν σὲ μία ἄκαρπη καὶ ἀνούσια φαντασίωση, ποὺ θὰ τοὺς ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ μπορεῖ νὰ τοὺς ὀδηγήσει σὲ μία ψευδαίσθηση αὐτοπραγματώσεως.

Ἡ στάση αὐτὴ δημιουργεῖ μία ἐπίπλαστη εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐαυτοῦ καὶ στὴν οὐσία ἀποπροσανατολίζει τοὺς νέους ἀπὸ τὸν στόχο τῆς ρεαλιστικῆς αὐτοεξέτασης. Γι' αὐτό, ὁ Βασίλειος θεωρεῖ ὅτι ἡ βαθύτερη αἰτία αὐτῆς τῆς καταστάσεως εἶναι ἡ ραθυμία.⁷⁵ Τὰ ὀφέλη ἀπὸ τὴν αὐτοεξέταση εἶναι ἀποτέλεσμα καθημερινῆς προσπάθειας.⁷⁶ Γνώστης τῆς νεανικῆς ἰδιοσυγκρασίας, ἐντοπίζει ἀκόμη καὶ τὸν πιθανὸ χρόνο ἐκδήλωσης αὐτοῦ τοῦ φαινομένου,⁷⁷ χωρὶς νὰ παραλείπει νὰ σχολιάζει τὸν σημαντικὸ ρόλο, ποὺ μποροῦν νὰ διαδραματίζουν τὰ κοινωνικὰ πρότυπα. Ἀντιθέτως, εὐκόλα κανεὶς κάνει τὴ σύγκριση τοῦ πρόσκαιρου καὶ περιστασιακοῦ ὀφέλους τῆς κάθε ἐποχῆς μὲ τὸ διαχρονικὸ, τὸ ἀληθινὸ καὶ τὸ αἰώνιο. Εἶναι, γιὰ παράδειγμα, χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς μας ἡ βίωση μιᾶς εἰκονικῆς πραγματικότητος, ὅπου ὁ ὅλος ἄνθρωπος βρίσκεται σὲ μία ἐσωτερικὴ ἀντίφαση.⁷⁸ τὸ σῶμα ἄλλα ἐπιτελεῖ, ὁ νοῦς ἄλλα φαντάζεται καὶ ὁ ἄνθρωπος ἄλλα βιώνει! Αὐτὴ τὴν κατάσταση ὁ Βασίλειος τὴ χαρακτηρίζει ὡς «ἴδιον ἀρρώστημα τοῦτο ἀργῆς καὶ ῥαθυμοῦ ψυχῆς, ἐνύπνια βλέπειν ἐγγυροτότος τοῦ σώματος».⁷⁹

Αὐτό, ἐξἄλλου, δὲν σημαίνει ἀποφυγὴ τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ ὀρθὴ διαχείριση τῶν εὐκαιριῶν, ποὺ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ παρέχει. Ἡ αὐτοεξέταση, μέσω τῆς ἐπιμετρήσεως τῶν ρεαλιστικῶν θετικῶν χαρακτηριστικῶν, θεραπεύει τὸ ὑποκείμενο ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς μειονεξίας καὶ τῆς μικροψυχίας ἀπέναντι στὶς προκλήσεις τῆς ζωῆς.⁸⁰ Ἡ φαντασίωση εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς «χαυνότητος» καὶ τοῦ «ἀστάτου τῆς διανοίας» καὶ τῆς «φλεγμονῆς τῶν λογισμῶν».⁸¹

Εἶναι διαφορετικὸ νὰ φαντάζεσαι ἀπὸ τὸ νὰ δημιουργεῖς. Τὸ δεύτερο προϋποθέτει σύνολη τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ νὰ βλέπει κανεὶς ὄνειρα, ἐνῶ ἡ «καρδιά» παραμένει ἄγρυπνη, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἱερὸ πατέρα ὡς «ἀρρώστημα ἀργῆς καὶ ῥαθυμοῦ ψυχῆς».⁸² Μπορεῖ, πολλὰ φορὲς, ἐξαιτίας τῶν πραγμάτων, νὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἐνασχόλησή μας μὲ τοὺς συνανθρώπους μας· εἶναι ὅμως δυσκολότερο, πιὸ ἐπίπονο καὶ οὐσιαστι-

κότερο νὰ μπορέσεις νὰ ἀσχοληθεῖς μὲ τὸν ἑαυτὸ σου.

Αὐτοεξέταση, αὐτάρκεια καὶ αὐτοέλεγχος.

Γιὰ τὸν Βασίλειο, ἡ αὐτοεξέταση εἶναι ἱερὴ ὑποχρέωση πρὸς τὸν ἑαυτὸ μας ἀλλὰ καὶ κοινωνικὸ καθήκον. Δὲν εἶναι ἀναγκαῖα μόνον στοὺς ἡγέτες καὶ ἐπιφανεῖς τῶν κοινωνιῶν, ἀλλὰ καὶ στὸν τελευταῖο πολίτη. Ὁ Μ. Βάντσος ἐπισημαίνει ὅτι, ἂν καὶ ἀνέκαθεν ἡ προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων στρεφόταν στὰ δημόσια πρόσωπα, στὴ δική μας ἐποχὴ, ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τῶν ἐπωνύμων ἔχει καταστῆ μία «καλὰ ὀργανωμένη κατηγορία διασκέδασης».⁸³ Ἡ προτροπὴ τοῦ «πρόσεχε σεαυτῶ» καλεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ πάψει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τοὺς δυνατοὺς καὶ τοὺς πλουσίους. Καλεῖ τὸ ὑποκείμενο νὰ στρέψει τὸ βλέμμα του καὶ νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀδυνατούς, τοὺς ἄσημους, τοὺς ἀπάτριδες καὶ τοὺς φτωχοὺς, οἱ ὁποῖοι, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς μειονεκτικῆς κοινωνικῶς καταστάσεώς τους, ἴσως αἰσθάνονται ἀδυναμία, φόβο ἢ ντροπὴ. Σὲ αὐτοὺς κυρίως ἀπευθύνεται ὁ Βασίλειος.⁸⁴ Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἥττοπάθεια ἀπέναντι στὴ ζωὴ λειτουργεῖ ὡς ἀποτρεπτικὸς παράγοντας γιὰ τὴν ὑλοποίηση καὶ τὴν ἐνίσχυση τῆς προσωπικότητος ἀλλὰ καὶ τῆς κάθε προσπάθειας προαγωγῆς καὶ βελτίωσης τοῦ βίου. Ὁ σοφὸς ποιμένας ἀνασύρει τὴ βιβλικὴ φράση «πτωχὸς δὲν ἀπειλεῖται»⁸⁵ καὶ μεταφέρει ἓνα αἰσιόδοξο μῆνυμα στοὺς ποιμαινομένους. Σηματοδοτεῖ τὴ διέξοδο ἀπὸ τὰ βιοτικὰ προβλήματα μὲ τὴν ἀναγωγὴ τῆς ὑπάρξεώς τους σ' ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο, ὑπενθυμίζοντάς τους ταυτόχρονα τὸ ὄντολογικὸ περιεχόμενό της: «Πρῶτον μὲν οὖν, ἄνθρωπος εἶ, μόνον τῶν ζώων θεόπλαστον».⁸⁶ Τοὺς ὑπενθυμίζει ἓνα βασικὸ γνῶρισμα ποὺ ὀδηγεῖ αὐτοὺς ποὺ τὸ ἐφαρμόζουν στὴν αὐτάρκεια καὶ τὴν εὐτυχία· ἡ ἐπιθυμία γι' αὐτὸ ποὺ τυχὸν στερεῖται κάθε ἄτομο, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴ μικροψυχία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἀπολαύσει οὔτε καὶ αὐτὰ ποὺ ἔχει. Ἔτσι, ὁ Βασίλειος μιλώντας σὲ δευτέρου ἐνικὸ πρόσωπο, διδάσκει ὅτι μὲ τὴν ἐναργῆ αὐτοεξέταση, μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς πολλὰ θετικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ συνειδητοποιήσει ὅτι ἤδη βιώνει μία κατάσταση εὐλογίας καὶ ἀφθονίας: «Ταῦτα καὶ ἔτι πλείω εὐρήσεις περὶ σεαυτόν»⁸⁷ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν χῶρο καὶ τὸν τόπο ποὺ βρίσκεσαι.

Ἀκολουθοῦν δύο παραδείγματα γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν παραπάνω θέση του. Πρῶτο παράδειγμα εἶναι αὐτὸ τῆς ὀργῆς. Ἄν αὐτὴ κυριαρχήσει τῆς λογικῆς, εἶναι πιθανὸ νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ «ρήματα ἀπρεπῆ καὶ πράξεις χαλεπὰς καὶ θηριώδεις».⁸⁸ Ἡ αὐτοσυγκράτηση ὀδηγεῖ στὴν καταστολὴ

τοῦ θυμοῦ, ὅπως, ὅταν ἐξημερώνει κανεὶς ἓνα ἀτίθασο ζῶο. Τὸ μέσο γι' αὐτὴ τὴν παρέμβαση δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν λόγο καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς ἀπλή: «Κρατήσεις δὲ καὶ γλώσσης, τὰς δὲ χεῖρας οὐκ ἐπαφήσεις τῷ παροξύναντι». ⁸⁹ Ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῶν ἐπιθυμιῶν ποὺ ὀδηγοῦν τὴν ψυχὴ σὲ «ὀρμὰς ἀκρατεῖς καὶ ἀκολάστους». ⁹⁰ Πάλι ἡ λογικὴ εἶναι αὐτὴ ποὺ μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ πρόσκαιρο τοῦ παρόντος καὶ τὸ αἰώνιο τοῦ μέλλοντος.

Τὸ σῶμα χαρακτηρίζεται καταγώγιο τῆς λογικῆς ψυχῆς· μάλιστα, ἡ κατασκευὴ του εἶναι τόσο σπουδαία, ὥστε ὁ Δημιουργὸς ἀποκαλεῖται ἀριστοτέχνης. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ὅλα τὰ δημιουργήματα πλάστηκε σὲ ὄρθια στάση. Ὅλα τὰ τετράποδα εἶναι σκυμμένα πρὸς τὸ μέρος τῆς κοιλίας καὶ βλέπουν τὴ γῆ· ἀντίθετα, ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ στρέφεται στὸν οὐρανὸ μὲ εὐκολία γιὰ νὰ ἔχει ὅλη τὴν ὀρμὴ του στραμμένη πρὸς τὰ ἄνω, «ὥστε μὴ σχολάζειν γαστρί, μηδὲ τοῖς ὑπὸ γαστέρα πάθεισιν». ⁹¹ Ἀκολουθῶς, ὁ ἅγιος ἀναλύει τὴ θέση τῶν διαφόρων ὀργάνων, ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἀνθρώπινο σῶμα, καθὼς καὶ τὴ λειτουργία τους. Τὸ κεφάλι ὑπάρχει στὴν κορυφὴ τοῦ σώματος καὶ περικλείει ὅλα τὰ ὄργανα ποὺ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ περιβάλλον. Συνυπάρχει, λοιπόν, ἡ δυνατότητα τῆς ἀρμονικῆς συνεργασίας τῶν αἰσθήσεων τῆς ὄρασης, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσης καὶ τῆς ὄσφρησης, χωρὶς ἡ μία νὰ παρεμποδίζει τὴ λειτουργία τῆς ἄλλης, παρόλο ποὺ εἶναι συγκεντρωμένες σὲ πολὺ μικρὸ χῶρο. Μὲ θαυμαστὸ τρόπο ὁ Βασίλειος περιγράφει τὴ συνεργασία καὶ τὴν πολλαπλὴν χρησιμότητα τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο, ὅτι στὴν κατακλείδα τῆς ὁμιλίας του προτιμᾷ νὰ κάνει λόγο γιὰ τὸν βιολογικὸ-σωματικὸ ἑαυτό. Ὅταν τὸ ἀπτὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζει μίαν τόσο σύνθετη καὶ ἀρμονικὴ πολυπλοκότητα, πόσο μάλλον ἡ ἀόρατη ψυχὴ!

Οἱ ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις γιὰ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα φανερώνουν, πέρα ἀπὸ τὶς ἰατρικὲς γνώσεις ποὺ κατεῖχε ὁ Βασίλειος, μίαν ὀλιστικὴ θεώρηση τῆς υγιῶς αὐτοεξέτασης: «Καὶ οὕτω πάντα λογισμῶ ἐπιπορευόμενος τῷ προσήκοντι, καὶ καταμανθάνων ὅλην ἀέρος διὰ τοῦ πνεύμονος, τοῦ θερμοῦ φυλακὴν ἐπὶ τῆς καρδίας, ὄργανα πέψεως, ὀχετοὺς αἵματος· ἐκ πάντων τούτων τὴν ἀνεξιχνίαστον σοφίαν τοῦ ποιήσαντός σε κατόψει, ὡς ἂν καὶ αὐτόν σε εἰπεῖν μετὰ τοῦ Προφήτου· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ». ⁹² Ἡ υγιῆς αὐτοεξέταση ἔχει δοξολογικὴ κατάληξη. Πρὶν τὴ δοξολογία προηγεῖται ἡ ἰκεσία. Ὁ Βασίλειος σὲ ἄλλο του ἔργο χρησιμοποιοῖ ὑπόδειγμα ἰκετευτικῆς προσευχῆς, ποὺ λύει τὸν γόρδιο δεσμὸ τοῦ

ἐπιφανειακοῦ ἑαυτοῦ: «“Κύριε ὁ Θεὸς μου, ἐκέκραξα πρὸς σέ, καὶ ἴασω με”. Μακάριος ὁ τὴν ἐν τῷ βάθει πληγὴν ἑαυτοῦ γνωρίζων, ὥστε δύνασθαι τῷ ἰατρῷ προσιέναι καὶ λέγειν· “Ἰασαί με, Κύριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὀστᾶ μου”. καί: “Ἐγὼ εἶπα, Κύριε, ἐλέησόν με ἴασαί τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἤμαρ-τόν σοι”».⁹³

Συνοψίζοντας, ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι γιὰ τὸν Βασίλειο ἡ σκοποθεσία τῆς αὐτοεξέτασης ἀφορᾷ στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀνθρώπινης μεταπτωτικῆς ἐλλειμματικότητος, στὸν ἀπεγκλωβισμό τοῦ «ἡμεῖς» ἀπὸ τὶς ψευδαισθήσεις τῶν «ἡμετέρων» καὶ τῶν «περὶ ἡμῶν», στὴν ἰκετευτικὴ καὶ δοξολογικὴ στροφὴ τοῦ ἑαυτοῦ πρὸς τὴ μόνη ἀληθινὴ του εἰκόνα (ἀρχέτυπο).

Γ'. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΧΡΗΣΙΜΑ ΣΤΗΝ ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Εἶναι ὀρθὴ ἡ παρατήρηση τοῦ Κ. Μπόνη, ὅτι στὴν ὑπὸ ἐξέταση ὁμιλία ὁ Βασίλειος μεταβαίνει ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ στὴν ἠθικὴ θεώρηση τοῦ ἑαυτοῦ καὶ ἐπιδεικνύει ἀξιοπρόσεκτο κοινωνισμό.⁹⁴ Ὁ ἄνθρωπος τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας καὶ αὐτοαξιολογεῖται μέσω τοῦ κριτηρίου τῆς ἀξίας τοῦ Θεοῦ ἀγαθοῦ, τῆς μόνης αὐτοαξίας.⁹⁵ Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἐπίτευξη τοῦ ἀγαθοῦ τῆς τέλειος ζωῆς, ἥτοι τῆς προσωπικῆς ἐνώσεως μετὸν Θεό.⁹⁶ Ἡ αὐτοπαρατήρηση πρέπει νὰ ἐστιάζεται στὰ θετικὰ στοιχεῖα τοῦ καθενὸς καὶ ὄχι στὶς ἐλλείψεις καὶ τὰ ἐλαττώματά του.⁹⁷

Ὁ Βασίλειος κάνει λόγο γιὰ τὴ νεανικὴ ὄνειροπόληση. Ἀπευθύνεται συμβουλευτικῶς πρὸς τοὺς νέους καὶ τοὺς λέγει νὰ τὴν ἀποφεύγουν. Στὸν ἀντίποδα τῆς στεῖρας φαντασίωσης τῶν μελλοντικῶν ἀγαθῶν, εὐρίσκεται ἡ εἰλικρινὴς προσπάθεια ἀναπτύξεως τῶν ἱκανοτήτων τους. Οἱ καρποὶ αὐτῆς τῆς προσπάθειας μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν κριτήριον γιὰ μιὰ ρεαλιστικὴ αὐτοαξιολόγηση. Τὸ γνωσιολογικὸ πρόβλημα τοῦ ἑαυτοῦ ἐπιλύει διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας ποὺ βασιίζεται στὴν ἐμπειρία «ἐπὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν».⁹⁸

Ὁ ἅγιος Ποιμένας παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀτέρμονη καὶ ἀλυσιτελὴς φαντασίωση συμβαίνει κυρίως στοὺς νέους, ἀλλά, ἂν διατηρηθεῖ σὲ μεγαλύτερες ἡλικίες, τότε ὀδηγεῖ σὲ ψυχοπαθολογικὲς καταστάσεις.⁹⁹ Ἡ παθολογικὴ φαντασίωση εἶναι αὐτὴ ποὺ σὲ κάνει νὰ χάνεις τὸ παρὸν γιὰ χάρις τοῦ ποθομένου μέλλοντος. Ἡ φαντασίωση εἶναι ἀποτέλεσμα ὀκνηρίας καὶ «φύσει ἀρρώστημα». Τὰ ὄνειρα γιὰ τὸ μέλλον ἀφοροῦν σὲ ἓνα ὑπεύθυνο σχεδιασμό καὶ ἀποτελοῦν κίνητρα ἐνεργοῦς δράσης τοῦ ἀτόμου. Ἡ ὄνει-

ροπόληση τοῦ μέλλοντος ὡς ἰδιαίτερη ψυχικὴ κατάσταση περιορίζεται κυρίως σὲ καθαρὰ εὐδαιμονιστικούς ἢ καὶ ματαιόδοξους λογισμούς. Ὁ ὄνειροπόλος χαίρεται σὰν νὰ εἶναι παρόντα καὶ στὰ πόδια του αὐτὰ ποὺ ἀκόμη δὲν ἔχει γευθεῖ. Ὁδηγεῖται στὴν τύφωση καὶ τὴν ἀλαζονεία, χωρὶς κὰν νὰ ἔχει ἐπιτύχει κάτι στὴ ζωὴ του, ποὺ νὰ εἶναι ἄξιο θαυμασμοῦ. Αὐτοὶ οἱ «ἀναπλασμοὶ τῆς διανοίας» εἶναι δείγμα «ἄγαν ἀνοίας», ὁδηγοῦν στὴ «χαυνότητα» καὶ στὸ «ἄστατον» τοῦ νοῦ, καὶ σὲ φλεγμονὴ τῶν λογισμῶν (νεύρωση). Ὁ σοφὸς Πατέρας καὶ διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας, πολὺ πρὶν τὸ ἀνακαλύψει ἢ σύγχρονη ψυχοθεραπεία, μᾶς λέγει μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἢ μὴ ρεαλιστικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἐφηβείας.¹⁰⁰

Σύμφωνα μὲ τὴν Ἀξιολογικὴ Ἀνθρωπολογία, ἢ ὁποία συνδυάζει τὴ Θετικὴ Ψυχολογία καὶ τὸ Γνωσιακὸ Θεραπευτικὸ Μοντέλο, τὰ ἄτομα μποροῦν νὰ ἐπιλέξουν μεταξὺ τοῦ ἐπιφανειακοῦ καὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἑαυτοῦ, μεταξὺ τοῦ ἔχειν καὶ τοῦ εἶναι, τῆς ἀξιοποίησης τῶν θετικῶν χαρακτηριστικῶν, ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς ρεαλιστικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἀλυσιτελοῦς ἀπόκρυψης τῶν ἐλαττωμάτων καὶ τῶν ἀδυναμιῶν του, χάριν μιᾶς χρησιμοθηρικῆς ψευδο-εικόνας τελειότητας.¹⁰¹ Οἱ καταστάσεις αὐτὲς τροφοδοτοῦν τὴν κενοδοξία. Τὸ ἄτομο ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων καὶ ἀδυνατεῖ νὰ δεῖ τὸ ἠθικὸ του ἔλλειμμα: «Πολλοὶ γάρ, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, τὸ μὲν κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ κατανοοῦσι, τὴν δὲ ἐν τῷ οἰκείῳ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐκ ἐμβλέπουσι». ¹⁰² Τὸ πρόβλημα τῆς κενοδοξίας ἀποτελεῖ γιὰ τὶς σύγχρονες ψυχοθεραπευτικὲς μεθόδους βασικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴ ρεαλιστικὴ καὶ ἐποικοδομητικὴ αὐτοεξέταση τοῦ προσώπου.¹⁰³

Εἶναι δεδομένο ὅτι μόνο μὲ τὴν ἐπαγρύπνηση καὶ τὴν ἐνδεδεχῆ παρατήρηση μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπιτύχει μία ρεαλιστικὴ αὐτοεξέταση.¹⁰⁴ Σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Ὁ Βασίλειος ὀρίζει ὅτι ἢ αὐτοεξέταση πρέπει νὰ γίνεται καθημερινῶς καὶ ἀδιαλείπτως: «Συμπληρωθείσης δὲ τῆς ἡμέρας, ἢ εὐχαριστία περὶ τῶν ἐν αὐτῇ δεδομένων ἡμῖν ἢ κατωρθωμένων ἡμῖν, καὶ τῶν παρεθέντων ἢ ἐξαγόρευσις, εἴτε ἐκούσιον, εἴτε ἀκούσιον, εἴτε που καὶ λανθάνον πλημμέλημα γέγονεν, ἢ ἐν ῥήμασιν, ἢ ἐν ἔργοις, ἢ κατ' αὐτὴν τὴν καρδίαν, περὶ πάντων ἐξιλεουμένων ἡμῶν διὰ τῆς προσευχῆς τὸν Θεόν. Μέγα γὰρ ὄφελος ἢ ἐπίσκεψις τῶν παρελθόντων πρὸς τὸ μὴ τοῖς ὁμοίοις αἰθῆς περιπεσεῖν. Διὸ φησιν· “Ἄ λέγετε ἐν καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν καταλύγητε”». ¹⁰⁵ Ἡ αὐτοεξέταση δὲν εἶναι αὐτοσκοπός, ἀλλὰ μέσο γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ἠθικοπνευματικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου: «Ἐκάστης

ἡμέρας ἐργασίαν ἐπισκεπτόμενος, σύμβαλε τῇ πρὸ αὐτῆς καὶ σπεῦδε πρὸς τὴν βελτίωσιν. Πρόκοπτε ταῖς ἀρεταῖς, ἵνα ἐγγὺς γένη τῶν ἀγγέλων».¹⁰⁶

Στὴ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ λόγος ἀποτελεῖ δῶρο Θεοῦ, γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπικοινωνεῖ ὄχι μόνο με τοὺς ἄλλους ἀλλὰ καὶ με τὶς πιὸ ἐνδόμυχες σκέψεις τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἶναι κοινὴ ἀνθρώπινη ιδιότητα ἡ ροπὴ πρὸς τὴν ἁμαρτία καὶ γι' αὐτὸ τὸ «πρόσεχε σεαυτῶ» ἀφορᾷ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀπευθύνεται σ' ὅλους, ὄχι μόνο σ' αὐτοὺς ποὺ φέρουν τὰ τραύματα τῆς ἁμαρτίας ἀλλὰ καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ πιστεύουν ὅτι εἶναι πνευματικῶς ὑγιεῖς. Πολλοὶ «νοσοῦν» χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν, ἐνῶ ἡ αὐτοεξετάση «καὶ νοσοῦντας ἰᾶται, καὶ ὑγιαίνοντας τελειοῖ». Ἡ ἄγρυπνη αὐτοεξετάση ἀποτελεῖ πανανθρώπινη ἀνάγκη, ἀνεξαρτήτως φύλου, ἡλικίας καὶ ἐπαγγέλματος.

Οἱ πειρασμοὶ τείνουν νὰ αἰχμαλωτίσουν τὸ ἐγὼ καὶ ἀντιμετωπίζονται μὲ συνεχῆ ἐπαγρύπνηση καὶ προσαρμογὴ. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀποφεύγει τὶς καταστάσεις ἐκεῖνες ποὺ θὰ τὸν ὑποβάλουν σὲ μία πειρασμικὴ ἐμπειρία. Ἄν δὲν ἐπιδείξει ἀρκετὴ προνοητικὴτητα καὶ ἐγκλωβιστεῖ σὲ μία τέτοια κατάσταση, θὰ πρέπει νὰ ἀγωνιστεῖ, θέτοντας σὲ ἐνέργεια ὅλο του τὸ «εἶναι», προκειμένου νὰ ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπὸ τὴ δαιμονιώδη ἐπήρεια. Πρέπει νὰ εἶναι προσηλωμένος στὰ τεχνάσματα καὶ τὶς κινήσεις τοῦ ἀντιπάλου καὶ νὰ ὀργανώνει τὴν ἄμυνά του, προφυλάττοντας τὰ πιὸ ἀσθενῆ σημεῖα του. Ἄν καταφέρει νὰ νικήσει τὸν πειρασμό, τότε πρέπει νὰ γνωρίζει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαναπαυθεῖ, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὑπάρχει ὀρατὴ ἀπειλή. Ὅφειλε νὰ συνεχίσει τὴν πρὸς τὰ ἄνω πορεία του καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ προπορευθεῖ στὴν πνευματικὴ πρόοδο, ὥστε στὴν ἐπόμενη ἐπίθεση τοῦ πειρασμοῦ νὰ ἔχει μεγαλύτερη ὀρμότητα καὶ δύναμη στὸν ἀγώνα του.

Αὐτὲς οἱ θέσεις τοῦ Βασιλείου ἀποτελοῦν ἀπόσταγμα τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητας, ἀλλὰ καὶ τῆς πανανθρώπινης ἐμπειρίας ἀπέναντι στὴν ἔννοια τοῦ κακοῦ. Στὴ σύγχρονη ψυχοθεραπευτικὴ πράξι φαίνεται νὰ παραμένει σήμερα, περισσότερο ἀπὸ ποτέ, ἄλυτο τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιμετώπισης τῶν ἀποδομημένων ἀπὸ τὶς ἀρετὲς καὶ τὶς ἀξίες προσωπικότητων.¹⁰⁷

Σύμφωνα μὲ βασικὲς ἀρχὲς τοῦ Ἀξιολογικοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μοντέλου, οἱ ἐπιστήμονες ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐφαρμογὴ, τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ἀξιολόγησι τῶν σύγχρονων ψυχοθεραπευτικῶν μεθόδων πρέπει νὰ εἶναι ἀνοικτοὶ σὲ ὅλα τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ¹⁰⁸ καὶ

Αὐτὸ δὲν σημαίνει ἡττοπάθεια καὶ ἀπαισιόδοξη διάθεση ἀπέναντι στὶς προκλήσεις τῆς ζωῆς, ἀλλὰ, ἀντίθετα, θεραπεία τῆς μικροψυχίας, διὰ τῆς ρεαλιστικῆς ἐπιμετρήσεως τῶν θετικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀτόμου.

Συμπερασματικῶς, πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι τὰ ἀνωτέρω διδάγματα ἰσχύουν γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεξαρτήτως θρησκείας. Ὅμως, αὐτὸ ποὺ τελικῶς θέλει νὰ ὑποστηρίξει ὁ Βασίλειος, ἀπευθυνόμενος ἰδιαιτέρως στὸ χριστιανικὸ ἀκροατήριό του, εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νὰ ἀντιμετωπίσουν μὲ εὐκρίνεια καὶ γενναιότητα κάθε πικρὴ ἀλήθεια γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Ἡ ρεαλιστικὴ αὐτοεξέταση δὲν πρέπει νὰ φοβίζει καὶ νὰ καταβάλλει τὸν Χριστιανό, διότι, παρὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, τίποτε δὲν παρέχει μεγαλύτερο ψυχικὸ σθένος, αἶσθημα ἀσφάλειας καὶ γεύση μακαριότητος ἀπὸ τὴν πίστη στὸν Θεὸ Δημιουργό, ποὺ ἐνδιαφέρεται καὶ προνοεῖ γιὰ τὸ πλάσμα του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρόκειται γιὰ τὶς με ἀριθμὸ 233-235 ἐπιστολὲς σὲ συλλογὴ 368 ἐπιστολῶν. Βλ. Σ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, Τόμος Β', Ἀθήνα 1990, 371, 395.

2. Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ πατρολογία*, Τόμος Δ', Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικὸν Ἰ-δρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 51.

3. Β. Λόσκι, *Ἡ θεὰ τοῦ Θεοῦ*, μτφρ. Μελέτιος Καλαμαραῶς, Θεσσαλονίκη: Β. Ρηγόπουλος, 1973, 103.

4. *Ρωμ.* 1:28· 10:2· *Εφ.* 1:17· *Φιλιπ.* 1:9· *Κολ.* 1:10, 3:10· *Α' Τιμ.* 2:4· *Τιτ.* 1:1· *Β' Πέτρ.* 1:8.

5. Β. Λόσκι, *Ἡ θεὰ τοῦ Θεοῦ*, 104.

6. Ὁ δὲ [Παρακλήτος], «ὥσπερ ἥλιος, κεκαθαυμένον ὄμμα παραλαβὼν, δεῖξει σοι ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου. Ἐν δὲ τῷ μακαριῷ τῆς εἰκόνας θεάματι τὸ ἄρρητον ὄψει τοῦ ἀρχετύπου κάλλος». Μέγας Βασίλειος, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 9, PG 32, 109.

7. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς περὶ τῆς ὁρολογίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου σὲ σχέση μετὰ τὴ γνώση, τὴν ἐπίγνωση, τὴν ἐποπτικότητα τοῦ νοῦ καὶ τὴ μεταμόρφωση τῆς καρδίας ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, λαμβάνονται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Στυλιανὸ Παπαδόπουλο. Βλ. Σ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, Τόμος Β', 371-372.

8. Μέγας Βασίλειος, *Ἐπιστολαί*, 234, PG 32, 868-872.

9. «Γινώσκωμεν δὲ ἐκ τῆς δυνάμεως τὸν Θεόν. Ὡστε πιστεύομεν μὲν τῷ γνωσθέντι, προσκυνοῦμεν δὲ τῷ πιστευθέντι». Μέγας Βασίλειος, *Ἐπιστολαί*, 234, PG 32, 872Α.

10. «Ἐπειδὴ ὅ,τι περὶ ὀφθαλμῶ τὸ αἰσθητὸν ἐστὶ φῶς, τοῦτο ψυχῇ ὁ Θεός ἐστι Λόγος. “Ἦν γὰρ, φησί, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον”. Ὡστε ἀφώτιστος ψυχῇ ἀδύ-

νατός ἐστὶ πρὸς νόησιν». Μέγας Βασίλειος, *Ἀνατρεπτικὸς Ἀπολογητικὸς Εὐνομίου*, Λόγος Β', PG 29, 604Β.

11. «Πίστις μὲν οὖν ἐστὶ συγκατάθεσις ἀδιάκριτος τῶν ἀκουσθέντων ἐν πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας τῶν κηρυχθέντων Θεοῦ Χάριτι». Μέγας Βασίλειος, *Περὶ πίστεως*, PG 31, 677D-680Α.

12. «Καὶ μὴν ἐκεῖνό γε τίτι οὐκ ἂν τῶν εὐγνωμόνων συνδόξειεν, ὅτι ὥσπερ ὀφθαλμός, τῶν περιλαμπομένων τόπων ἐκπεσῶν, ἀναγκαίως δι' ἐρημίαν τοῦ φωτὸς τῆς ἐνεργείας ἵσταται, οὕτω δὲ καὶ ὁ νοῦς ἐπὶ τὸ ἔξω τοῦ ὄντος ταῖς φαντασίαις εἰσβιαζόμενος, οἶόν τινος φωτὸς τῆς ἀληθείας ἐπιλειπούσης, συγχυθεὶς καὶ ἀνοηταίνων τῆς νοήσεως ἀπολήγει; Οὐτ' ἂν οὖν ὀφθαλμὸς ἔξω τοῦ φωτὸς τῷ ὄρᾳ χρῆσθαι δύναιτο, οὔτε ψυχὴ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐννοίας παρενεχθεῖσα, τῇ νοήσει κεχρησθαι. Ἡ γὰρ τῆς ἀληθείας ἀπόπτωσις ἀορασία ἐστὶ διανοίας καὶ τύφλωσις». Μέγας Βασίλειος, *Ἀνατρεπτικὸς Ἀπολογητικὸς Εὐνομίου*, Λόγος Β', PG 29, 604ΑΒ. Πρβλ. *Ψαλμ.* 35:10· *Ἰω.* 1:9.

13. «Χρῆν δέ, οἶμαι, τοὺς καὶ μικρὸν γοῦν τῆς ἀληθείας πεφροντικότητας, ἀφεμένους τῶν σωματικῶν ὁμοιώσεων, καὶ τοῦ ταῖς ὑλικαῖς φαντασίαις τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καταρῶπαίνειν, ταῖς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παραδοθείσαις ἡμῖν θεολογίαις ἀκολουθεῖν». Μέγας Βασίλειος, *Ἀνατρεπτικὸς Ἀπολογητικὸς Εὐνομίου*, Λόγος Β', PG 29, 604C.

14. «Τί ἴδιον πίστεως; Ἀδιάκριτος πληροφορία τῆς ἀληθείας τῶν θεοπνεύστων ῥημάτων, οὐδενὶ λογισμῶ, οὔτε ὑπὸ φυσικῆς ἀνάγκης εἰσαγομένῳ, οὔτε πρὸς εὐσέβειαν ἐσχηματισμένῳ διασαλευομένῳ». Μέγας Βασίλειος, *Ἠθικά*, π', 22, PG 31, 868C.

15. «Νοῦν καὶ λόγον συμπληροῦντα

ἡμῶν τὴν φύσιν ἔχομεν, δι' οὗ Θεὸν ἐγνωρίσαμεν. Καὶ τὰ κάλλη τῆς κτίσεως ἐντέχνως καταμανθάνοντες... τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ περὶ πάντα πρόνοιαν καὶ σοφίαν ἀναγινώσκουμεν. Διακριτικοὶ ἔσμεν ἀγαθοῦ καὶ τοῦ χείρονος· ἐκλογὴν τοῦ συμφέροντος καὶ ἀποστροφὴν βλαβεροῦ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως δεδιδάγμεθα». Μέγας Βασίλειος, *Περὶ Εὐχαριστίας*, 2, PG 31, 221CD-224A.

16. «Εἰ γὰρ μέλλοιμεν πάντα τῇ καταλήψει μετρεῖν, καὶ τὸ τοῖς λογισμοῖς ἀπερίληπτον μηδὲ εἶναι τὸ παράπαν ὑπολαμβάνειν, οὐχίσηται μὲν ὁ τῆς πίστεως, οὐχίσηται δὲ ὁ τῆς ἐλπίδος μισθός. Πῶς δ' ἂν εἴημεν ἔτι τῶν μακαρισμῶν ἄξιοι, τῶν ἐπὶ τῇ πίστει τῶν ἀοράτων ἀποκειμένων, οἱ μόνοις τοῖς κατὰ λογισμὸν ἐναργεῖσι πειθόμενοι;». Μέγας Βασίλειος, *Ἀνατρεπτικὸς Ἀπολογητικὸς Εὐνομίου*, Λόγος Β', PG 29, 628A.

17. «Οὐ δεῖ διακρίνεσθαι καὶ διστάζειν ἐπὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Κυρίου λεγομένοις, ἀλλὰ πεπληροφορηθῆσαι πᾶν ῥῆμα Θεοῦ ἀληθὲς εἶναι καὶ δυνατόν, κἂν ἡ φύσις μάχηται. Ἐνταῦθα γὰρ καὶ ὁ ἄγων τῆς πίστεως». Μέγας Βασίλειος, *Ἠθικά*, η', PG 31, 712.

18. «Καὶ ἐμαυτὸν [...] καὶ οἶδα καὶ ἀγνοῶ. Οἶδα μὲν γὰρ ἐμαυτὸν ὅστις εἰμί· οὐκ οἶδα δέ, καθὸ τὴν οὐσίαν μου ἀγνοῶ». Μέγας Βασίλειος, *Ἐπιστολαί*, 235, PG 32, 873A.

19. Π. Χρήστου, *Πατρολογία*, 61.

20. «Οἶδα μὲν γὰρ αὐτὸν κατὰ τὸν χαρακτήρα, καὶ τὰ λοιπὰ ἰδιώματα· ἀγνοῶ δὲ αὐτοῦ τὴν οὐσίαν». Μέγας Βασίλειος, *Ἐπιστολαί*, 235, PG 32, 873A.

21. «Οὐ τὸ ὀρώμενόν ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τινος δεῖται περιττοτέρας σοφίας, δι' ἧς ἕκαστος ἡμῶν, ὅστις ποτέ ἐστιν, ἐαυτὸν ἐπιγνώσεται. Τοῦτο δὲ μὴ καθηραμένοις τὸν νοῦν ἀδυνατώτερον ἢ λημῶντι πρὸς τὸν ἥλιον ἀναβλέψαι». Μέγας Βασίλειος, *Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 581C.

22. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204BC.

23. Βλ. Μέγας Βασίλειος, *Περὶ Πίστεως*,

3, PG 31, 468C-472B.

24. «Διὰ τούτου [τοῦ Παρακλήτου] καρδιῶν ἀνάβασις, χειραγωγία τῶν ἀσθενούντων, τῶν προκοπτόντων τελείωσις». Μέγας Βασίλειος, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 9, PG 32, 109B.

25. «Ὡς γὰρ τὰ τοῖς ἀνθηροῖς χρώμασι παρακείμενα, ἐκ τῆς περιρρεούσης αὐγῆς καὶ αὐτὰ καταχρῶννυται· οὕτως ὁ ἐναργεῶς ἐνατενίσας τῷ Πνεύματι, ἐκ τῆς ἐκείνου δόξης μεταμορφοῦται πῶς πρὸς τὸ φανότερον, οἷόν τι φωτὶ, τῇ ἐκ τοῦ Πνεύματος ἀληθείᾳ τὴν καρδίαν καταλαμπόμενος». Μέγας Βασίλειος, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 21, PG 32, 165BC.

26. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀκολουθεῖ τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, ὁ ὁποῖος μὲ ἔμμεσο τρόπο διατυπώνει τὸ ἀνέφικτο τῆς αὐτογνωσίας, κατ' ἀναλογία τοῦ ἀνέφικτου τῆς ἐξομώσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό. Ὁ Κλήμης τοποθετεῖ τὴν αὐτογνωσία στὸ ἀξιολογικὸ πεδίο τῆς ἀγαθοεργίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ θεομιμησία καὶ ὁδὸ θεογνωσίας: «Ἦν ἄρα, ὡς ἔοικε, πάντων μέγιστον μαθημάτων τὸ γινῶναι αὐτόν· ἐαυτὸν γὰρ τις ἐὰν γνῶ, Θεὸν εἴσεται· Θεὸν δὲ εἰδῶς, ἐξομωθήσεται Θεῷ· οὐ χρυσοφορῶν, οὐδὲ ποδηροφορῶν, ἀλλὰ ἀγαθοεργῶν καὶ ὅτι μάλιστα ὀλιγίστων δεόμενος. Ἀνενδεὴς δὲ μόνος ὁ Θεός, καὶ χαίρει μάλιστα μὲν καθαρεύοντας ἡμᾶς ὁρῶν τῷ τῆς διανοίας κόσμῳ· ἔπειτα δὲ καὶ τῷ τοῦ σώματος ἀγνῆν στολήν, σωφροσύνην, περιβεβλημένῳ». Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, *Παιδαγωγός*, 3, 1, PG 8, 556A. Πρβλ. Μέγας Βασίλειος, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 9, PG 32, 108A-109A.

27. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, 9, PG 29, 204B.

28. «Ἐκ πάντων τούτων τὴν ἀνεξιχνίαστον σοφίαν τοῦ ποιήσαντός σε κατόψει, ὡς ἂν καὶ αὐτόν σε εἰπεῖν μετὰ τοῦ Προφήτου. Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ. Πρόσεχε οὖν σεαυτῷ, ἵνα προσέχῃς Θεῷ· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ*, PG 31, 217B.

48. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 201B.

49. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 201CD.

50. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 201D.

51. Βλ. Γέν. 1:26.

52. «Μὴ τῆ σαρκὶ πρόσεχε, μηδὲ τὸ ταύτης ἀγαθὸν ἐκ παντὸς τρόπου δίωκε· ὑγείαν καὶ κάλλος καὶ ἡδονῶν ἀπολαύσεις, καὶ μακροβίωσιν». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204AB.

53. «Μηδὲ χρήματα καὶ δόξαν, καὶ δυναστείαν θαύμαζε· μηδ' ὅσα σοι τῆς προσκαίρου ζωῆς τὴν ὑπηρεσίαν πληροῖ, ταῦτα μεγάλα νομίσας, τῆ περὶ ταῦτα σπουδῆ τῆς προηγουμένης σεαυτοῦ ζωῆς καταμέλει». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204B.

54. «Ἄλλὰ πρόσεχε σεαυτῶ· τουτέστι, τῆ ψυχῆ σου». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204B.

55. «Ἐπιμελοῦ ψυχῆς, πράγματος ἀθανάτου». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204C.

56. «Ἵπερόρα σαρκός, παρέρχεται γάρ». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204C.

57. «Ἐπίστηθι μετὰ πάσης ἀκριβείας σεαυτῶ». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204C.

58. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204C.

59. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 204D.

60. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 205A.

61. Ὅλα θεραπευτικὰ μέσα στὰ βαριὰ παραπτώματα προτείνει συχνὴ ἐξομολόγησι, πικρὰ δάκρυα, συνεχὴ ἀγρυπνία καὶ διαρκὴ νηστεία. Στὰ ἐλαφρὰ ἀμαρτήματα προτείνει τὴ μετάνοια.

62. «Ἔχει γὰρ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, θηρευτάς, ὀδοιπόρους, ἀρχιτέκτονας, οἰκοδόμους, γεωργούς, ποιμένας, ἀθλητάς, στρατιώτας.

Πᾶσι τούτοις ἐφαρμόσει τὸ βραχὺ τοῦτο ῥῆμα, ἐκάστῳ καὶ ἀκριβείαν τοῦ ἔργου καὶ σπουδὴν τῆς προαιρέσεως ἐμποιοῦν». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 205C.

63. Ἱερ. 16:16.

64. «Θηρευτὴς εἶ ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Κυρίου τοῦ εἰπόντος· Ἴδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω πολλοὺς θηρευτάς, καὶ θηρεύσουσιν αὐτοὺς ἐπάνω παντὸς ὄρουσ. Πρόσεχε οὖν ἐπιμελῶς, μὴ πού σε διαφύγη τὸ θήραμα, ἵνα, συλλαβόμενος τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, τοὺς ὑπὸ τῆς κακίας ἀγριωθέντας προσαγάγῃς τῷ σώζοντι». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 205C.

65. Ψαλμ. 118:133.

66. «Ὁδοιπόρος εἶ ὅμοιος τῷ εὐχομένῳ· Τὰ διαβήματά μου κατεύθυνον. Πρόσεχε σεαυτῶ, μὴ παρατραπῆς τῆς ὁδοῦ, μὴ ἐκκλίνῃς δεξιᾷ ἢ ἀριστερᾷ· ὁδῶ βασιλικῆ πορεύου». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 205C.

67. Α΄ Κορ. 3:11-12.

68. «Ὁ ἀρχιτέκτων ἀσφαλῶς τὸν θεμέλιον καταβαλλέσθω τῆς πίστεως, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, Ὁ οἰκοδόμος βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ· μὴ ξύλα, μὴ χόρτον, μὴ καλάμην, ἀλλὰ χρυσίον, ἀργύριον, λίθους τιμίους». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 205CD.

69. «Ὁ ποιμὴν, πρόσεχε μὴ τι παρέλθῃ τῶν ἐπιβαλλόντων τῆ ποιμαντικῆ. Ταῦτα δὲ εἰσὶ ποῖα; Τὸ πεπλανημένον ἐπίστρεφε, τὸ συντετριμμένον ἐπίδησον, τὸ νοσοῦν ἴασαι». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 205D-208A.

70. «Ὁ γεωργός, περισκαπτε τὴν ἄκαρπον συκὴν, καὶ ἐπίβαλλε τὰ πρὸς βοήθειαν τῆς καρπογονίας». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 208A.

71. Πρβλ. Λουκ. 13:8.

72. «Ὁ στρατιώτης, συγκακοπάθησον τῷ Εὐαγγελίῳ, στρατεύου τὴν καλὴν στρατείαν κατὰ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας, κατὰ τῶν παθῶν τῆς σαρκός, ἀνάλαβε πᾶσαν τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ· μὴ ἐμπλέ-

κου ταῖς τοῦ βίου πραγματείας, ἵνα τῶ στρατολογήσαντι ἀρέσῃς». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 205A.

73. «Ὁ ἀθλητής, πρόσεχε σεαυτῶ, μή ποῦ τινα παραβῆς τῶν ἀθλητικῶν νόμων. Οὐδεὶς γὰρ στεφανοῦται, ἔαν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ. Μιμοῦ τὸν Παῦλον, καὶ τρέχοντα, καὶ παλαίοντα, καὶ πυκτεύοντα· καὶ αὐτός, ὡς ἀγαθὸς πύκτης, ἀμετεώριστον ἔχε τὸ τῆς ψυχῆς βλέμμα. Σκέπε τὰ καιρία τῆ προβολῆ τῶν χειρῶν· ἀτενὲς τὸ ὄμμα πρὸς τὸν ἀντίπαλον ἔστω. Ἐν τοῖς δρόμοις τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνου. Οὕτω τρέχε, ἵνα καταλάβῃς. Ἐν τῆ πάλῃ τοῖς ἀοράτοις ἀνταγωνίζου. Τοιοῦτόν σε εἶναι διὰ βίου ὁ λόγος βούλεται, μὴ ἀναπεπνωκότα, μηδὲ καθεῦδοντα, ἀλλὰ νηφόντως καὶ ἐγρηγορότως σεαυτοῦ προεστῶτα». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 208AB.

74. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 208B.

75. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 208B.

76. «Μὴ ὑποτιθέμενος τὰ ἀνύπαρκα, ἀλλὰ τὰ παρόντα πρὸς τὸ συμφέρον διατιθέμενος». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 209.

77. «Ὅταν γὰρ ποτε ἡρεμίας λάβωνται, ἢ ἡσυχίας νυκτερινῆς». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 208C.

78. Πρβλ. Σ. Τσιτσιγκος, «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 802 (2004) 199-221.

79. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 209A.

80. «Ἐὰν προσέχῃς σεαυτῶ, ταῦτα καὶ ἔτι πλείω εὐρήσεις περὶ σεαυτόν· καὶ ἀπολαύσεις μὲν τῶν παρόντων, οὐ μικροψυχῆσεις δὲ πρὸς τὸ ἐνδέον». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 213AB.

81. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 209A.

82. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 209A.

83. Μ. Βάντσος, «Ἡ αὐτογνωσία κατὰ

τῆ διδασκαλία τοῦ Μ. Βασιλείου», *Θεοδρομία* 8 (2006) 495-507, ἐδῶ 503.

84. «Πάλιν δυσγενῆς τις εἶ καὶ ἄδοξος, πτωχὸς ἐκ πτωχῶν, ἀνέστιος, ἀπολις, ἀσθενῆς, τῶν ἐφ' ἡμέραν ἐνδεής, τρέμων τοὺς ἐν δυναστείᾳ, πάντας ὑποπτήσων διὰ ταπεινότητα βίου; Πτωχὸς γὰρ, φησὶν, οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν. Μὴ τοίνυν ἀπογνῶς σεαυτοῦ, μηδ' ὅτι οὐδὲν ζηλωτὸν ἐν τῷ παρόντι σοι πρόσεστι, πᾶσαν ἀγαθὴν ἀποβόρῃψης ἐλπίδα· ἀλλ' ἀνάγαγε σεαυτοῦ τὴν ψυχὴν πρὸς τε τὰ ἤδη ὑπερηγμένα σοι παρὰ Θεοῦ ἀγαθὰ, καὶ πρὸς τὰ δι' ἐπαγγελίας εἰς ὕστερον ἀποκείμενα». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 212AB.

85. Βλ. Παρ. 13:8.

86. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 212B. Πρβλ. Γέν. 2:7.

87. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 213A.

88. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 213B.

89. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 213B.

90. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 213B.

91. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 216C.

92. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 217AB.

93. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, 29, PG 29, 309. Πρβλ. Ψαλμ. 29:3, 6:3, 40:5.

94. Κ. Μπόνης, «*Μεγάλου Βασιλείου εἰς τὸ "Πρόσεχε σεαυτῶ"*», 243-246.

95. Κ. Μπόνης, «*Μεγάλου Βασιλείου εἰς τὸ "Πρόσεχε σεαυτῶ"*», 246-247.

96. «Ταῦτα μὲν δὴ τὰ ἀνθρώπινα· τὰ δ' ἔτι, μείζω. Διὰ σὲ Θεὸς ἐν ἀνθρώποις, Πνεύματος ἁγίου διανομή, θανάτου κατάλυσις, ἀναστάσεως ἐλπίς, θεῖα προστάγματα τελειοῦντά σου τὴν ζωὴν, πορεία πρὸς Θεὸν διὰ τῶν ἐντολῶν, βασιλεία τῶν οὐρανῶν εὐτρεπῆς, στέφανοι δικαιοσύνης ἔτοιμοι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς πόνους μὴ ἀποδράντι. Ἐὰν προσέχῃς σεαυτῶ, ταῦτα καὶ ἔτι πλείω

εύρησεις περι σεαυτόν· καὶ ἀπολαύσεις μὲν τῶν παρόντων, οὐ μικροψυχῆσεις δὲ πρὸς τὸ ἐνδέον». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 213AB.

97. «Τί οὖν μικροψυχεῖς, ὅτι ἵππος σοι οὐκ ἔστιν ἀργυροχάλινος; Ἄλλ' ἥλιον ἔχεις ὀξυτάτῳ δρόμῳ διὰ πάσης ἡμέρας δαδουχοῦντά σοι τὴν λαμπάδα. Οὐκ ἔχεις ἀργύρου καὶ χρυσοῦ λαμπηδόνας, ἀλλὰ σελήνην ἔχεις μυρίῳ σε τῷ παρ' αὐτῆς φωτὶ περιλάμπουσαν. Οὐκ ἐπιβέβηκας ἀρμάτων χρυσοκολλήτων, ἀλλὰ πόδας ἔχεις οἰκτεῖον ὄχημα καὶ συμφυῆς σεαυτῶ. Τί οὖν μακαρίζεις τοὺς τὸ ἀδρὸν βαλάντιον κεκτημένους, καὶ ἀλλοτρίων ποδῶν εἰς τὴν μετάβασιν δεομένους; Οὐ καθεύδεις ἐπὶ κλίνης ἐλεφαντίνης, ἀλλ' ἔχεις τὴν γῆν πολλῶν ἐλεφάντων τιμωτέραν, καὶ γλυκεῖαν ἐπ' αὐτῆς τὴν ἀνάπαυσιν, ταχὺν τὸν ὕπνον καὶ μερίμνης ἀπηλλαγμένον. Οὐ κατὰκεισαι ὑπὸ χρυσοῦν ὄροφον· ἀλλ' οὐρανὸν ἔχεις τοῖς ἀρρήτοις τῶν ἀστέρων κάλλεσι περιστίλβοντα». Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 212CD-213A.

98. Κ. Μπόνης, «Μεγάλου Βασιλείου εἰς

τὸ “Πρόσεχε σεαυτῶ”», 248.

99. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 213.

100. Βλ. Μ. Vassiliadou, *Epictetus, Axiological Cognitive Educational Strategies*, [Mental Health Promotion and Education] Educational Trust for Health Improvement through Cognitive Strategies, London 2005, 27-28. Πρβλ. Μ. Vassiliadou, *Telemachus, Towards the Acquisition of Mental Health Skills*, [Mental Health Promotion and Adolescence] Educational Trust for Health Improvement through Cognitive Strategies, London 2004, 13-14.

101. Μ. Vassiliadou, *Epictetus*, 27-28.

102. Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, PG 31, 209B.

103. Μ. Vassiliadou, *Epictetus*, 131-134.

104. Μ. Vassiliadou, *Epictetus*, 37.

105. Μέγας Βασίλειος, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, 37, PG 31, 1016AB.

106. Μέγας Βασίλειος, *Λόγος ἀσκητικός*, 10, PG 31, 648CD.

107. Πρβλ. Μ. Vassiliadou, *Epictetus*, 42, 47-52.

108. Μ. Vassiliadou, *Telemachus*, 50.

